

Herfsttrek van spreeuwen en van vinken bij Harderwijk

Door Wim Schipper, Vogelwerkgroep CJNI

Gedurende een aantal jaren organiseerde de CJNI in de herfst, in de overgang van oktober naar november, een zgn. kaderkamp, gericht op vogel-trek, in de omgeving van Harderwijk.

Hoewel het verrichten van onderzoek naar het trekken van vogels niet het primaire doel van deze kaderkampen was, zijn er toch in de loop der jaren wel zoveel gegevens beschikbaar gekomen dat enige interessante bevindingen hier medegedeeld kunnen worden.

Momenteel staan mij gegevens beschikbaar van trekwaarnemingen, ver-richt in 1958 (31 okt., 1 nov.), 1961 (31 okt., 1 nov.), 1962 (2 en 3 nov.), 1963 (31 okt., 1 en 2 nov.), 1964 (2, 3 en 4 nov.), 1965 (1, 2 en 3 nov.). Doorgaans was de werkwijze aldus, dat kleine groepjes CJNI-ers enige uren van de vroege morgen waarnemingsposten bezetten op verscheidene plaat-sen langs de Gelderse IJsselmeerkust en de Knardijk. Doordat aan de waarnemingsposten tegelijkertijd werd waargenomen, kon dikwijls een tamelijk volledig beeld van de trek op een bepaalde morgen worden verkregen.

Genoteerd werden: Weersomstandigheden. (Bewolking, neerslag, zicht, windrichting; windkracht en temperatuur werden door de waarnemers

op verschillende posten onafhankelijk van elkaar geschat en later met elkaar vergeleken).

Aantallen van de vogels die kennelijk trekkend kwamen langsvliegen. Bizonderheden. (Vliegrichting, vlieghoogte en gedrag van de vogels). Regelmatig werd op de volgende posten waargenomen:

1. De Knardijk bij paal 6. De dijk, die daar eerst OZO-WNW loopt, buigt er naar boven, zodanig dat de richting ZO-NW wordt.
2. Het gemaal Lovink, een electrisch gemaal dat ligt bij het kruispunt van de Knardijk en de weg naar Kampen. Deze post was er op gericht te letten op eventueel gestuwde vogels langs de kust van Oostelijk Flevoland aan het Veluwemeer.
3. De zuidkust van het Veluwemeer om daar eventuele stuwing na te gaan.
4. De post „Horlo”, iets ten noorden van de bocht in de IJsselmeerkust bij Horst. Op deze plaats reikt een strook bebost terrein tot dicht bij de IJsselmeerkust. Meestal werden daar twee posten ingericht: een bij de kust en een bij de bosrand.
5. De post Horst, iets ten zuiden van de bocht in de kustlijn. Ook hier reikt een strook bebost terrein tot dicht bij de kust. Doorgaans was er een post aan de kust en een aan de bosrand.
6. Nul, de nog meer naar het zuiden, even ten noorden van de plaats waar de kustlijn naar het westen buigt.

In principe is gelet op alle trekkende vogelsoorten. Om reden van ruimte en omdat het de meest voorkomende soorten waren zal hier alleen aandacht geschonken worden aan de trek van spreeuwen en vinken. Bij het spreken over vinken worden geïmpliceerd de kepen en enkele groenlingen, kneuen en putters die al of niet in hun gezelschap verkeerden.

Sedert L. Tinbergen in „Vogels Onderweg” wat uitgebreider stilstond bij de trek bij Harderwijk hebben er in het IJsselmeer een aantal veranderingen plaatsgegrepen, die o.m. resulteerden in de aanleg van de polder Oostelijk-Flevoland. Vanzelfsprekend heeft deze verandering enige wijzigingen in het verloop van de vogeltrekroutes in het gebied ten gevolge gehad. Vogels die zich aan de zuidelijke kust van het IJsselmeer vroeger voor een grote watervlakte zagen geplaatst, kregen de mogelijkheid om over de nieuwe polder hun weg te vervolgen. Stuwingsverschijnselen vonden weliswaar nog steeds plaats langs de oude IJsselmeerkust, de kust van het huidige Veluwemeer, maar ook langs de randen van Oostelijk Flevoland.

Voor zover de stuwing plaatsvond aan de Knardijk konden wij deze waarnemen.

Onder de spreeuwen die bij de Knardijk passeerden waren er dikwijls die in ZO richting de dijk volgden, dus gestuwd werden. Al naar gelang de weersomstandigheden bleven deze spreeuwen de dijk tussen paal 6 en 5

verder volgen naar het OZO of ze kozen zee onder sterk stijgen. Bij het seekiezen gingen de spreeuwen doorgaans in Z richting vliegen zodat ze iets zuidelijker weer aan de IJsselmeerkust terecht kwamen.

Andere spreeuwen werden langs de Knar in NW richting gestuwd. Op 3 november 1964 werd een groepje spreeuwen waargenomen dat in NW richting de dijk volgde en een ander groepje ontmoette dat in ZO richting vloog. Het eerste groepje sloot zich bij het tweede aan, keerde de vlieg-richting dus om, zodat tenslotte alle spreeuwen verder de dijk in de richting van Harderwijk volgden!

Spreeuwen die over de polder in WZW richting, dus de bij de spreeuw meest voorkomende standaardrichting, kwamen aanvliegen bij de waarnemingspost vlogen doorgaans of in de aangenomen richting door over het water, of wijzigden hun richting meer naar het zuiden in de richting van de Gelderse IJsselmeerkust, beide onder sterk stijgen.

Voor de vinken geldt in grote lijnen hetzelfde. Over het algemeen leek de neiging tot seekiezen bij de vinken iets geringer.

Voor de vogels die de Knardijk verder in de richting van Harderwijk bleven volgen bestonden bij de bocht, waarbij de dijk naar het ONO buigt, weer verschillende mogelijkheden. Afhankelijk van de weersomstandigheden bleven de dieren de dijk verder volgen tot bij Harderwijk, of de vogels kozen in Z richting zee, teneinde de Veluwekust te bereiken, waar ze dan verder werden gestuwd.

Vooraf bij spreeuwen werd dikwijls waargenomen dat de pier, die vanuit de haven van Harderwijk langs de Knardijk loopt tot vlak bij paal 4, gebruikten als „overstapje” om de Veluwekust te bereiken.

Ook langs de kust van Oostelijk-Flevoland aan het Veluwemeer werd stuwing waargenomen, soms zelfs in beide richtingen, dus zowel in ZW als NO richting. Voor de ZW vliegers waren er op de kruising van dijken bij gemaal Lovink weer verscheidene mogelijkheden.

Vooraf spreeuwen staken er in zee, meestal in ZW richting, doorvliegend. Vinken kozen er zo nu en dan zee maar vlogen ook wel langs de Knardijk in WZW richting verder, of werden langs de Knar in ZO richting naar Harderwijk gestuwd.

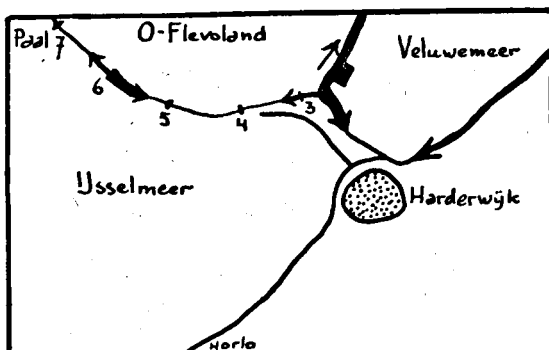
Bij de trek, zoals die verder langs het IJsselmeer ten ZW van Harderwijk verliep, voegde zich nog de gestuwde trek langs de zuidelijke oever van het Veluwemeer.

Enige typische situaties van het trekbeeld worden in fig. 1 weergegeven. Op 3 november 1964 werden langs de Knardijk gestuwde spreeuwen waargenomen die echter nooit in zee staken bij de bochten in de Knardijk. Wel deden ze daartoe dikwijls pogingen, o.a. door aarzelend door te vliegen over het water en direct weer terug naar de dijk te keren.

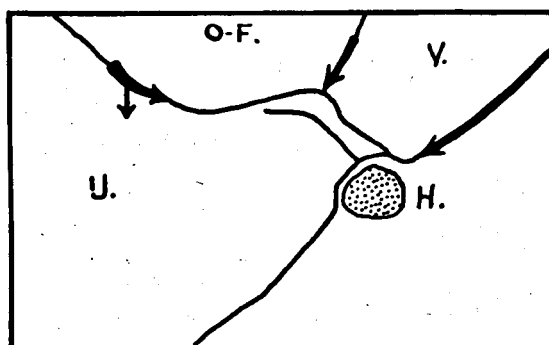
Ook spreeuwen die langs het Veluwemeer gestuwd werden lieten zich verder stuwten, in twee richtingen langs de Knardijk. In deze situatie viel na het optrekken van de nevel geen verandering te bespeuren.

Op 1 november 1963 stak een klein gedeelte van de spreeuwen die langs de Knardijk werden gestuwd bij paal 6 in zee. De slechte weersomstandig-

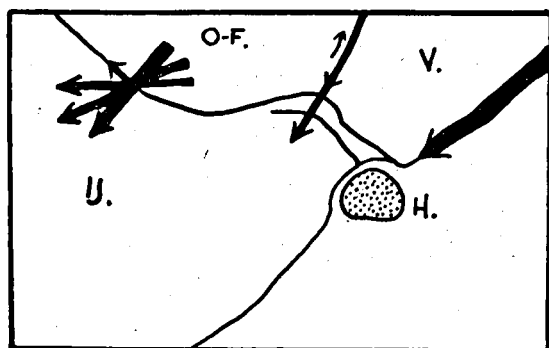
3 november 1964, zwaar bewolkt, matige NO wind, nevelig, Paal 6: 940, Driesprong Lovink: 1190, Z-rand Veluwemeer: 220.

1 november 1963, geheel bewolkt, matige ZO wind, regenachtig, Paal 6: 2550, Lovink: 1350, Z-rand Veluwemeer: 370.

3 november 1965: half bewolkt, matige W wind, Paal 6: 8000, Lovink: 140, Z-rand Veluwemeer 9200.

2 november 1964, zwaar bewolkt, zwakke NW wind, regenbui, Paal 6: 370, Lovink: 3000, Z-rand Veluwemeer: 130.

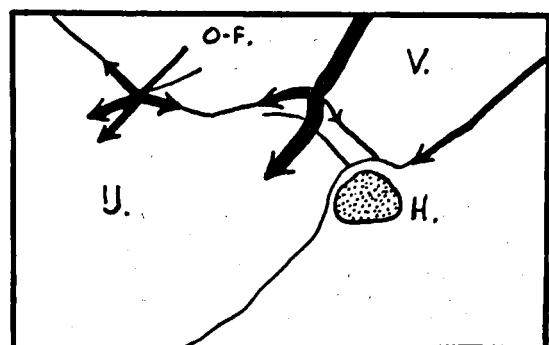

fig. 1. Herfsttrek van de spreek bij Harderwijk. De dikte van de pijlen geeft een aanwijzing over de hoeveelheden die zich in een bepaalde richting verplaatsten. Naast elk kaartje staat voor elke post het totaal aantal van de spreek-
wen vermeld.

heden (regen) bleek geen bezwaar, hoewel de dieren gezien hun vlieg-richting toch weer snel bij de Gelderse kust zouden zijn aangeland.

Op 3 november 1965 bleken de weersomstandigheden gunstig voor de spreeuwentrek. Langs de Knardijk werden weinig spreeuwen gestuwd; voor zover dat het geval was in de richting van Lelystad.

Vrijwel alle spreeuwen kwamen ongeveer in de standaardrichting aanvliegen uit de polder en kozen zee in de reeds aangenomen vliegrichting. Een deel van deze vogels werd door de post bij Horlo, in de verte over zee trekkend, waargenomen.

Op 2 november 1964 stak bij paal 6 een deel van de passerende spreeuwen in zee. Het betrof hier vnl. spreeuwen die reeds ongeveer in de standaardrichting kwamen aanvliegen over de polder en deze richting boven het water aanhielden. Evenwel draaiden veel spreeuwen later hun vliegrichting bij zodat ze regelrecht op de Gelderse kust bij Horlo aankoersten.

Zeer veel spreeuwen werden op deze dag gestuwd langs de noordrand van het Veluwemeer. Het grootste gedeelte ervan stak in zee; een klein deel liet zich verder stuwten langs de Knardijk, hetzij in de richting van Lelystad, hetzij in de richting van Harderwijk.

In grote lijnen verliep de trek van vinken op soortgelijke wijze. Met de vinken bestaat de situatie dat ze in veel geringere aantallen werden waargenomen dan de spreeuwen. Alleen op 2 november 1962 werden grotere hoeveelheden gezien. Van de 1700 vinken die bij paal 4 passeerden werd het grootste gedeelte gestuwd in de richting van Harderwijk. Bij de plaats waar de Knardijk naar het ONO buigt koos een klein gedeelte zee in de richting van de Gelderse kust:

Gestuwd in de richting van Harderwijk	92 %
Gestuwd, maar bij paal 4 in zee	6 %
Overvliegend, ong. in standaardrichting	2 %
	100 % = 1700 exx.

Zoals wij zagen worden vinken en spreeuwen aan de Knardijk dikwijls gestuwd. Het bleek dat doorgaans van de gestuwde vogels de meeste vlogen in ZO richting, dus in de richting van Harderwijk, en minder vaak in de richting van Lelystad, dus in NW richting.

Nu zijn de opvattingen over de standaardrichting van spreeuw en vink boven Nederland zo dat bij de spreeuw de meest voorkomende standaardrichting naar het WZW en W is gericht, en bij de vink WZW (Tinbergen) of misschien iets meer naar het ZW (Sluiters).

Het merkwaardige feit doet zich dus voor dat spreeuwen en vinken zich laten stuwten langs een kustlijn die ongeveer loodrecht staat op hun standaardrichting.

Fig. 2. Vergelijking van spreeuw en vink in hun gedrag aan de Knardijk tijdens de herfsttrek. De verhoudingen der lijnstukken hebben betrekking op de verhoudingen in aantallen vinken en spreeuwen met een bepaald gedragspatroon (Opm.: Evt. hoge trek is niet meegeteld).

Datum	Gedrag	Wind- richting	Windkracht en Bewolking	Totaal spreuw	Totaal vink
3/11/65		W		8200	24
2/11/64		NW		390	30
3/11/64		NO		930	6
2/11/63		ZO		580	89
1/11/63				2550	8
3/11/62				570	37
2/11/62		ZW		3090	2650
31/10/61				2240	38

Legenda: Doorlopende lijn: Vogels, trekkend volgens standaardrichting ($\pm$ WZW).
 Stippeltjeslijn: Vogels, gestuwd in de richting van Lelystad (NW).
 Streepjeslijn: Vogels, gestuwd in de richting van Harderwijk (ZO).
 De hoeveelheid zwart in de rechthoekjes geeft de mate van bewolking aan.
 Windkracht volgens Beaufort.

De hoeveelheid vogels die zich, hetzij in de ene richting, hetzij in de andere richting laat stuwen is vermoedelijk afhankelijk van de weersomstandigheden. Ter vergelijking is het trekgedrag van vink en spreeuw uitgezet in fig. 2.

Uit deze figuur blijkt o.m. dat stuwing in ZW richting langs de Knardijk vooral optreedt bij ZW of ZO winden, naar het schijnt bij ZW winden vooral indien krachtig. Het verschil tussen 3 november 1962 en 2 november 1963 is opmerkelijk, gezien het feit dat de weersomstandigheden gelijk waren.

Bij NW wind bleek er veel stuwing in NW richting te kunnen optreden, zowel bij spreeuwen als bij vinken.

Bij W winden eveneens, hoewel de spreeuwen vrijwel allemaal in zee vlogen zonder stuwingsverschijnselen.

Een verklaring voor deze gedragingen o.i.v. winden is erg moeilijk te vinden. Het heeft er de schijn van dat bij een bepaalde windrichting t.o.v. andere winden het gedrag zodanig is dat er een neiging bestaat voor sommige vogels tegen de wind in te gaan vliegen.

Dit zou kunnen blijken uit b.v. ZO wind: De meeste vogels worden in de richting van Harderwijk, dus naar het ZO gestuwd.

W wind: Een gedeelte der vogels, althans der spreeuwen wordt niet gestuwd.

NW wind: Een gedeelte van de vogels wordt in NW richting, dus in de richting van Lelystad gestuwd.

Echter gaat de vlieger niet overal op, zodat het moet blijven bij het opperen van de mogelijkheid.

Hoe komt het nu dat er een aantal vogels is dat zich laat stuwen in een richting, loodrecht op de standaardrichting?

Het kan natuurlijk zo zijn dat de weersomstandigheden zodanig waren dat veel spreeuwen de reis over het water niet aandurfden.

Een andere mogelijkheid is dat de vogels die langs de Knardijk werden gestuwd, veelal vogels waren met een afwijkende standaardrichting.

In het boekje van Tinbergen wordt melding gemaakt van de mogelijkheid dat een deel der spreeuwen en vinken een afwijkende standaardrichting vertoont, onder bepaalde omstandigheden zelfs het grootste deel.

Ingeval de spreeuwen langs de Knardijk naar het ZO worden gestuwd, zou dus het grootste deel der spreeuwen al in zee gestoken kunnen zijn aan de NW-punt van Flevoland, ten W van Lelystad. Op enkele morgens is deze mogelijkheid nagegaan.

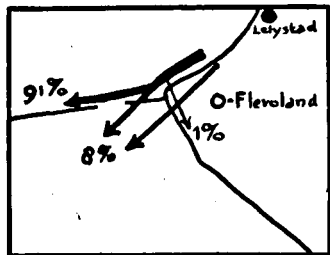
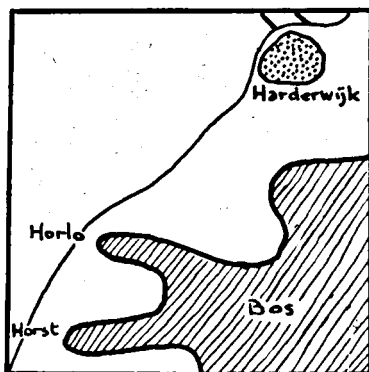

fig. 3. Trek van spreeuwen bij Lelystad op 2 nov. 1963. Totaal 2600 spreeuwen. De dijk van W.-Flevoland was nog niet helemaal gereed.

fig. 4. Ligging der posten Horst en Horlo.

Op 2 november 1964 werd een post ten W van Lelystad betrokken. De nieuwe dijk van Westelijk Flevoland was toen al gedeeltelijk aanwezig (fig. 3). Inderdaad trok aldaar het grootste gedeelte van de langs de N-rand van de polder gestuwde vogels niet verder langs de Knardijk. Vrijwel alle vogels trokken verder over de nieuwe dijk, een gedeelte trok volgens de standaardrichting in zee en slechts enkele spreeuwen volgden de Knardijk naar het ZO.

Op 2 november 1964 werd op deze plaats eveneens een post betrokken. Er trokken toen slechts ca. 125 spreeuwen langs waarvan ca. 20 % langs de Knardijk naar het ZO werd gestuwd en ca. 80 % langs de nieuwe dijk van Westelijk-Flevoland zijn weg vervolgde.

Op 2 november 1963 maakten de langs de Knardijk gestuwde spreeuwen dus slechts een klein percentage van het totaal uit.

Op 2 november 1964 werd een groter percentage langs de Knardijk gestuwd. De stuwing was op die dag echter niet sterk; aan de Knardijkpost werd een groot gedeelte der spreeuwen helemaal niet gestuwd (Vgl. ook fig. 2).

Behalve aan de randen van Oostelijk-Flevoland werden ook waarnemingen verricht aan de Gelderse IJsselmeerkust.

De posten Horst en Horlo werden regelmatig door groepjes mensen bezocht gedurende de morgenuren, waarbij zowel gelet werd op de trek langs de rand van de Veluwe bossen, die uitlopers vertonen tot dicht bij de kust (eventueel vertegenwoordigd door beboste tuinen en boerenerven), als op de trek langs de kustlijn.

Doorgaans waren er w.b. de vinken aanzienlijke verschillen in aantallen die langs de kust en langs de bosrand trokken. Zie fig. 4 en 5.

Blijkbaar was het normaal dat de grootste hoeveelheden langs de bosrand gestuwd werden. Alleen op dagen met ZO of NO wind niet. De aantallen op die dagen waren echter dermate klein dat aangenomen moet worden dat toen de meeste trek zich als „hoge trek”, hoog boven onze hoofden heeft afgespeeld, zo er helemaal vinkentrek was.

De vraag is het of de vinken die langs de bosrand trokken vinken waren

Datum	% langs bosrand/kust	Weer	Totaal
3/11/65		W 4 $\frac{1}{2}$	260
1/11/65		ZO 8 $\frac{1}{1}$	2
3/11/64		NO 5 $\frac{3}{4}$	10
2/11/64		NW 3 $\frac{5}{8}$	575
1/11/61			90
31/10/61		ZW 7 0	100
1/11/58		ZW 1 $\frac{1}{4}$	380
31/10/58		ZW 3 $\frac{1}{1}$	1180

Fig. 5. Trek van vink bij Horst en Horlo.

Legenda: ————— langs zeekust

..... langs bosrand

De cijfers achter de windrichting geven de windkracht (volgens Beaufort) en de mate van bewolking aan

die de nacht in de bossen hadden doorgebracht of dat het vinken betrof die van ver komend de bossen hadden bereikt en later aan de bosrand gestuwd werden.

Ook spreekuwentellingen vonden plaats aan de IJsselmeerkust bij Horlo en Horst.

Geleidelijk aan brak het inzicht door dat op die plaatsen bij een aantal tellingen van spreekuwentrek grote hoeveelheden spreekuwen, afkomstig van slaaptrek meegeteld waren. Van het eigenlijke trekbeeld viel vaak weinig meer te zeggen.

De spreekuwslaapplaatsen in kwestie bevonden zich dan weer eens in de Ermelose bossen, dan weer eens in de rietzoom langs het IJsselmeer, of beide.

In 1965, toen tijdens het herfstkamp het weer aanvankelijk dermate slecht was dat van echte trek niet bar veel te bespeuren viel, is speciaal op de slaaptrek gelet.

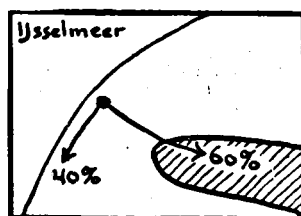
Als object gold een spreekuwslaapplaats, gelegen in het riet aan de IJsselmeerkust bij Horlo.

Doorgaans liep deze slaapplaats des morgens ongeveer tussen een kwartier voor en een kwartier na zonsopgang leeg. Een gedeelte van de spreekuwen vloog over de bosrand in ZO richting landinwaarts en een gedeelte vloog langs de kustlijn, ongeveer in ZW richting, de slaapplaats uit.

De terugkeer van de spreekuwenmassa viel des avonds, ongeveer tussen een half uur voor zonsondergang en zonsondergang.

Het bleek nu dat het aantal spreekuwen dat overnachtte in de slaapplaats per nacht nogal kon variëren, en dat er ook variatie optrad in de aantalsverhoudingen van spreekuwen die des morgens over de bosrand het land invlogen en die ongeveer in ZW richting de kustlijn gingen volgen.

fig. 7. Uittocht uit de spreeuwslaapplaats bij Horlo op 1 november 1965.

In fig. 7, 8 zijn de waarnemingen van het komen en gaan van de spreeuwen in en uit de slaapplaats weergegeven.

Gezien de grote variatie van het aantal spreeuwen in de slaapplaats per dag en gezien de opmerkelijke verschuiving die op 3 november, met betere weersomstandigheden, optrad in het aantal spreeuwen dat landinwaarts afvloog, en dat de kustlijn ging volgen wordt de indruk gevestigd dat althans bij een deel der 'slaapspreeuwen' een neiging tot echt trekken aanwezig is.

Weliswaar zijn, vooral als het om zeer grote aantallen gaat, de schattingen der waarnemers niet meer helemaal betrouwbaar, maar de verschillen per dag zijn zo aanzienlijk dat de bespeurde tendens niet valt weg te cijferen.

Datum	% kust/landinwaarts	Weer	Aantal
1/11/65	 's avonds ca. 1300 spreeuwen terug.	NW 8 1/1	8200
2/11/65		NW 8 1/1	14.000
3/11/65		W 4 1/2	32.000

Fig. 8. Gedrag van spreeuwen bij het verlaten van de slaapplaats. Zie fig. 7 en tekst.

Legenda: vlogen landinwaarts.

———— vlogen langs kust. (Zie verder onder fig. 2 en fig. 7)

Er valt nog veel meer te vertellen over het werk dat in de 'Vogeltrek-kaderkampen Ermelo' is verricht.

Ik hoop echter de lezer met het bovenstaande voldoende te hebben laten proeven van de geweldige mogelijkheid van het met elkaar bestuderen van een niet minder geweldig onderwerp: Vogeltrek.

• Het adres van de schrijver luidt: Wim Schipper, 1e Jan van der Heijdenstraat 103 I, Amsterdam-Z.

Enige literatuur:

L. Tinbergen, Vogels Onderweg, 2e druk. Zutphen 1962.

J. S. Sluiters, Prisma Vogelboek. Utrecht 1958.

G. J. van Oordt, Vogeltrek. Leiden 1949.

Jaarboek van de CJN, 1964.